

Suėmimo taikymo pokyčiai Lietuvoje: teisinės kultūros perspektyva

Skirmantas Bikelis

Lietuvos teisės instituto Baudžiamosios justicijos tyrimų skyriaus
vyriausiasis mokslo darbuotojas
skirmantas.bikelis@teise.org

Santrauka. Straipsnio pagrindas yra tarptautiniame moksliniame projekte „DETOUR: Towards Pre-Trial Detention as Ultima Ratio“ atlikti tyrimai. Straipsnyje bent kelias pjūviais analizuojamos kardamosios priemonės – suėmimo taikymo ikiteisminiame tyrime praktika, ypač daug dėmesio skiriant teisinės kultūros ypatumams ir pokyčiams Lietuvoje. Pateikiama išgryninta suėmimo taikymo statistinė dinamika, apžvelgiamos objektyvios aplinkybės, galėjusios per tiriamąjį laikotarpį (2004–2017) sudaryti prielaidas teisinės kultūros pokyčiams, ir parodomi konkretūs teisinės kultūros taikant suėmimą ypatumai bei jų raida. Galiausiai Lietuvos situacija pateikiama Europos valstybių kontekste, kuris rodo, kad, nepaisant ženklaus poslinkio europinių standartų įgyvendinimo link, Lietuvoje dar lieka nemažai erdvės teisinės kultūros taikant kardomąsias priemones plėtotei.

Pagrindiniai žodžiai: suėmimas, kardamosios priemonės, teisinė kultūra, nusikaltimų struktūra, asmens laisvė, rungtyniškumo principas.

Profesinę teisinę kultūrą galima būtų apibrėžti kaip teisininkų vertybių, jų požiūrių, vertinimų, darbo būdų ir sprendimų visumą. Tai artimas „praktikai“ terminas, tačiau platesnis – apimantis teisininkų požiūrius, vertybines nuostatas, žinias, sprendimų priėmimo būdus, t. y. nemažai subjektyvaus elemento.

XXXI Baltijos kriminologų konferencija Vilniuje buvo dedikuota diskusijoms apie nusikaltimų kontrolės kultūrą Baltijos šalyse. Ne vienas praneš-

Received: 27/07/2018. Accepted: 18/10/2018

Copyright © 2018 Skirmantas Bikelis. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

jas pastebėjo ir akcentavo, kad profesinė kultūra baudžiamojoje justicijoje yra svarbus veiksnys, kurio reikšmė ne ką mažesnė nei teisinio reguliavimo. Šią tezę iliustruoja nemažai pavyzdžių, kai baudžiamoji politika keitėsi nesant teisinio reguliavimo pasikeitimų, kai praktika nekito ar nežymiai kito, nepaisant įstatymų pakeitimų, ar net pavyzdžiai apie praktikos pokyčius, vykusius priešinga kryptimi nei ta, kurios siekė teisinio reguliavimo pakeitimų autoriai.

Suėmimo ikiteisminiame tyrime taikymo praktika yra ryškus teisinės kultūros reikšmės pavyzdys. Kaip bus parodyta toliau šiame straipsnyje, per pastaruosius maždaug 15 metų Lietuvoje suėmimo taikymo apimtys labai ženkliai sumažėjo, nors reikšmingesnių teisinio reguliavimo pakeitimų nebuvo padaryta. Lyginamoji suėmimo taikymo praktikų analizė rodo, kad, esant iš esmės analogiškam suėmimo pagrindų teisiniam reguliavimui, suėmimo taikymo apimtys skirtingose Europos valstybėse labai skiriasi, kaip ir skiriasi praktikoje dominuojantys suėmimo pagrindai. Nors ir yra tam tikrų objektyvių aplinkybių, turinčių įtakos šiems pokyčiams ir skirtumams, teisinės kultūros pokyčių ir skirtumų ryšys su suėmimo taikymo apimtimis yra labai stiprus. Šio straipsnio tikslas – parodyti kai kuriuos kultūrinius veiksnius, kurie, manytina, buvo reikšmingi suėmimo ikiteisminiame tyrime Lietuvoje taikymo dinamikai. Esminiai tiriamieji klausimai šiame straipsnyje būtų – 1) parodyti išgrynintą suėmimo taikymo apimčių (dažnio) dinamiką, „atsisijojant“ veiksnius, kurie neturi ryšio su kardomųjų priemonių taikymo praktikos ypatumais; 2) parodyti, kokios objektyvios aplinkybės darė poveikį teisei praktikai ir 3) kokie subjektyvieji (kultūriniai) teisės taikymo aspektai (jų pokyčiai) galėjo turėti reikšmės suėmimo taikymo apimčių dinamikai. Atsakymai į šiuos klausimus galėtų padėti ieškant atsakymo, kokie aspektai būtų reikšmingiausi siekiant tobulinti Lietuvos teisės saugos institucijų praktiką sprendžiant kardomųjų priemonių (ir suėmimo) taikymo klausimus.

Šiame straipsnyje pristatoma dalis rezultatų, gautų 2016–2017 metais atliekant tarptautinį, Europos Komisijos finansuotą tyrimą „DETOUR: Towards Pre-Trial Detention as Ultima Ratio“. Šis tyrimas buvo atliktas kartu su partneriais iš septynių Europos Sąjungos valstybių, pasižyminčių gan skirtinga teisine kultūra taikant kardomasias priemones:

- Walter Hammerschick ir Veronika Reidinger iš Teisinės sociologijos ir kriminologijos instituto (IRKS, Viena, Austrija) – vadovaujantis partneris;

- Christine Morgenstern ir Eva Tanz iš Ernst-Moritz-Arndt universiteto Greifswalde, vėliau iš Laisvojo Berlyno universiteto (Vokietija) – mokslinis projekto vadovas;
- Eric Maes, Alexia Jonckheere ir Magali Deblock iš Nacionalinio kriminalistikos ir kriminologijos instituto (NICC/INCC, Belgija);
- Miranda Boone, Pauline Jacobs, J. M. W. Lindeman iš Utrechto universiteto (Nyderlandai);
- Ioan Durnescu ir Gabriel Oancea iš Bukarešto universiteto (Rumunija);
- Mary Rogan ir David Perry, Trejybės koledžas Dubline (Airija);
- Lietuvai šiame tyrime atstovavo Lietuvos teisės instituto mokslininkai – šio straipsnio autorius ir Virgilijus Pajaujis.

Iš pirmo žvilgsnio projekte dalyvaujančias šalis būtų galima suskirstyti į vokiškąją, flamandiškąją, pereinamąjį laikotarpį iš sovietinės kultūros išgyvenusios ar vis dar išgyvenančiąją (Rytų Europos) ir anglosaksiškąją kultūrinės grupes. Tačiau tyrimo rezultatai atskleidė dar didesnę įvairovę: austriškoji ir vokiškoji kardomųjų priemonių taikymo praktika turi ženklų skirtumų, skiriasi šios praktikos ir Lietuvoje bei Rumunijoje, toje pačioje Belgijoje esama skirtumų tarp praktikų prancūziškojoje ir flamandiškojoje dalyse. Ryškiausiai bendrame kontekste išsiskyrė airiškoji kardomųjų priemonių taikymo tradicija. Ir visa ši įvairovė – esant iš esmės analogiškam kardomųjų priemonių (ir suėmimo) taikymo pagrindų reguliavimui¹.

Tyrimo metodologija

Labiausiai tyrimo mokslininkus domino ligi šiol nedaug tyrinėti praktikų požiūriai, jų darbo stiliaus ypatumai (t. y. teisinės kultūros dalykai) ir juos veikiančios veiksniai. Tyrime atliktos teisinio reguliavimo, proceso ir institucinių struktūrų, statistikos (neretai leidžiančios susidaryti tik labai apytikslų vaizdą), ligi šiol atliktų tyrimų apibendrinimai, taip pat tiesioginiai teismo posėdžių dėl suėmimo skyrimo stebėjimai ar teismo sprendimų šiuo klausimu apibendrinimai sudarė tik savotišką atspirties platformą, padedančią suformuluoti ir tikslinti tyrimo klausimus ir hipotezes. Esminė projekto tiriamoji veikla buvo

¹ Kiekvienos valstybės ypatumai išsamiai pristatomi projekto partnerių parengtuose nacionaliniuose raportuose ir lyginamajame raporte, kurie yra paskelbti projekto tinklalapyje <<http://www.irks.at/detour/publications.html>>.

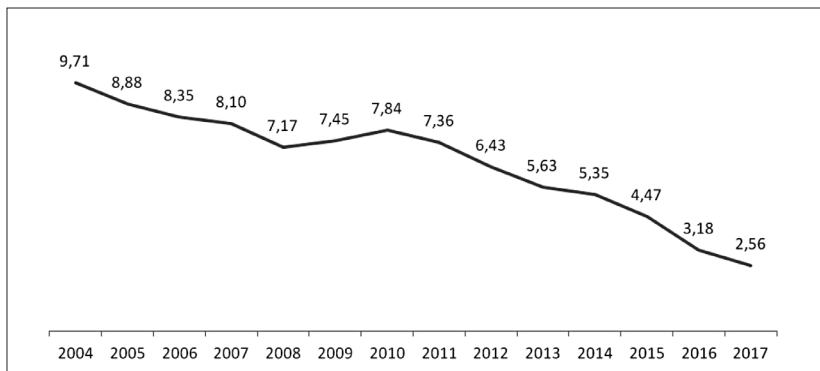
palyginti daug interviu su praktikais (kiekvienas partneris atliko ne mažiau kaip 35) – prokurorais, teisėjais, advokatais, o kai kuriose valstybėse – ir su probacijos tarnybos atstovais². Kaip aktyvaus tyrimo, o kartu projekto sklaidos priemonė buvo organizuoti trejetas seminarų, kuriuose iš visų valstybių pakviesti praktikai kartu su projekto vykdytojais diskutavo svarbesnėmis tyrimui temomis. Įdomus metodologinis interviu atlikimo elementas buvo projekto partnerių bendrai paruošta „vinjetė“ – hipotetinė situacija apie jaunuolį, nakčia patekusį į gyvenamąjį namą ir pavogusį vertybių, kurioje spręstinas kardomosios priemonės taikymo klausimas. Ši „vinjetė“ interviu metu buvo naudojama kaip pokalbio išeities taškas arba pokalbio apibendrinimo, sukonkretinimo priemonė, be to, savotiškas unifikuotas požiūrių testas skirtingų šalių, skirtingų profesijų praktikams – interviu dalyviams. Visų šių veiklų metu gauti rezultatai tyrimo vykdytojams leido atskleisti praktikų požiūrių, motyvų, vertinimų ir tam tikrų darbo stiliaus ypatumų, kurie nėra matomi jokiuose dokumentuose ar ataskaitose, bet yra neatsiejama teisinės kultūros dalis, daug lemianti priimant sprendimus dėl kardomųjų priemonių taikymo.

Suėmimo taikymo statistika Lietuvoje

Statistiniai duomenys apie suėmimo taikymo ikiteisminiame tyrime apimtis patvirtina tezę, kad teisinė kultūra Lietuvoje šioje srityje gan stipriai keičiasi (1 pav.).

Šis grafikas labai apibendrintai vaizduoja, kokie yra statistinio įtariamojo „šansai“ būti suimtam. Šis rodiklis apytikriai atspindi, kiek Lietuvos pareigūnai linkę taikyti suėmimą. Statistika šiuo pjūviu nemaža dalimi eliminuoja bendro nusikaltimų skaičiaus pokyčius ir populiacijos pokyčius Lietuvoje, kurie darytų didelę įtaką absoliutaus suimtųjų skaičiaus ar jų rodiklio 100 000 gyventojų statistikai. Kita vertus, asmenų, kuriems skirtas suėmimas ikiteisminiame tyrime, ir visų įtariamųjų skaičiaus santykiui turi reikšmės nusikaltimų statistikos struktūra.

² Lietuvoje buvo atlikti interviu su 18 prokurorų (15 apylinkės ir 3 apygardos), 15 teisėju (2 apygardos ir 13 apylinkių) ir 4 advokatais. Geografiškai interviu atlikti tiek didžiuosiuose miestuose (Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai), tiek mažesniuose (Radviliškis, Utena, Anykščiai).

1 PAV. Asmenų, kuriems skirtas suėmimas ikiteisminiame tyrime, ir visų įtariamųjų skaičiaus santykis (%)³

Grafike vaizduojamas pokytis yra labai išpūdingas – esą per 14 metų suėmimo taikymo statistinis dažnis sumažėjo beveik keturis kartus. Kiek jį lėmė objektyvių ar subjektyvių priežasčių nulemti kultūriniai pokyčiai teisės saugos institucijų praktikoje, pasvarstysime kituose šio straipsnio skyriuose. Bet pirma reiktų pasiaiškinti, kokią įtaką šiems duomenims galėjo padaryti minėtas objektyvus faktorius, neturintis daug bendro su teisės saugos teisinės kultūros pokyčiais – nusikaltimų statistikos struktūra.

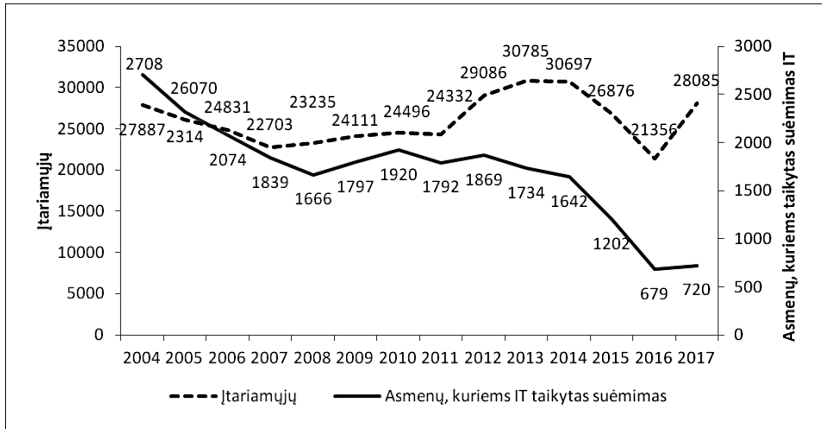
Atvejai, kai įstatymų leidėjas sukonstruoja arba dekonstruoja tam tikras nusikalstamas veikas (pvz., vairavimas apsvaigus, smulkios vagystės, smurtas artimoje aplinkoje), arba tam tikromis įstatymų nuostatomis paskatina asmenų pripažinimą įtariamaisiais, gali ženkliai padidinti arba sumažinti bendrą įtariamųjų skaičių, suimtųjų skaičiui labai nedidėjant ar nemažtant⁴. Tokiu atveju įtariamųjų ir suimtųjų santykis keičiasi ne dėl praktikoje vyraujančių nuostatų pasikeitimo, bet dėl baudžiamojo persekiojimo lauko išsiplėtimo ar pasitraukimo iš tam tikrų socialinio elgesio sričių.

2 paveikslas vaizduoja 1 paveiksle pavaizduoto rodiklio dedamąsias – as-

³ Pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM skelbiamus duomenis, ataskaitos forma „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu (IT[-30)“.

⁴ Taip susiklosto, jei naujai sukonstruotų ar dekonstruotų nusikalstamų veikų pobūdis lemia, kad tokiose bylose pagrindas suėmimui esti retai.

menų, kuriems taikytas suėmimas ikiteisminiame tyrime, ir visų įtariamųjų skaičius. Gretindami duomenis apie bendrą įtariamųjų skaičių su baudžiamojo arba baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimais galime pastebėti anksčiau aptartus nuo teisėsaugos teisinės kultūros nepriklausančius suėmimų statistikos pokyčius, kurie leidžia kiek rezervuočiau vertinti 1 paveikslu duomenis.

2 PAV. Visi įtariamieji ir įtariamieji, kuriems taikytas suėmimas⁵

Matyti, kad 2016–2017 metais suėmimų taikymo dažnis, pagal 1 paveikslu duomenis, sumažėjo 20 proc. (įtariamųjų, kuriems paskirtas suėmimas, dalis sumažėjo nuo 3,18 iki 2,56 proc.). Būtų galima manyti, kad suėmimo taikymo tendencijos išlaikė labai ženklus mažėjimo kryptį. Iš 2 paveikslu matome, kad 2017 metais įvyko nenatūraliai staigus įtariamųjų skaičiaus pokytis (augimas), tokius paprastai sukelia teisinio reguliavimo pasikeitimai, kuriais sukonstruojamos naujos nusikalstamos veikos. Nuo 2017 metų sausio 1 d. įsigaliojo Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 281 straipsnio pakeitimai, kuriais buvo nustatyta baudžiamoji atsakomybė už vairavimą apsvaigus⁶. Informatikos ir

⁵ Pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM skelbiamus duomenis, ataskaitos forma „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu (ITĮ-30)“.

⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47, 176, 220, 221, 272, 273, 281, 284 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2015-07-10, Nr. 11240. Įstatymas įsigaliojo 2017-01-01, įstatymo įsigaliojimas pakeistas 2016-03-25 įstatymu Nr. XII-2277.

ryšių departamento prie VRM (toliau – IRD) duomenimis, lyginant 2016 ir 2017 metus, asmenų, įtariamų padarius veiką, numatytą BK 281 straipsnyje, padaugėjo nuo 635 iki 43727. Pagrindo suimti tokius įtariamuosius paprastai nėra, tad toks staigus įtariamųjų skaičiaus padidėjimas sumažino suimtųjų ir įtariamųjų santykį. Tad iš 1 paveikslėlio dalies, apimančios 2016–2017 metų laikotarpį, negalima vienareikšmiškai spręsti, kad Lietuvoje tęsiasi vis retesnio suėmimo taikymo tendencija.

Suėmimų dažnio mažėjimas 2012–2013 m. taip pat vertintinas atsargiai, turint omenyje staigoką įtariamųjų dėl nežymaus sveikatos sutrikdymo ar skausmo sukėlimo pagal BK 140 straipsnį skaičiaus padidėjimą (nuo 5831 iki 7642, arba 12 %)8. Daugelį įtariamųjų tokiu nusikaltimu suimti pagrindo nebūna dėl nedidelio nusikaltimo sunkumo, dažniausiai pakanka įpareigojimo gyventi skyrium ar švelnesnių kardomųjų priemonių (arba kardomosios priemonės gali būti neskiriamos). Tad šis kriminalizacijos atvejis, kaip ir vairavimo apsvaigus kriminalizacija, objektyviai sumažino bendrą statistinį suėmimo taikymo dažnį.

Paminėtinas ir, manytina, gan reikšmingas baudžiamojo įstatymo pakeitimo atvejis, taip pat galėjęs turėti įtakos suėmimo taikymo statistikai. Tai vagysčių, kai svetimo turto vertė viršijo 3 MGL, bet nesiekė 5 MGL9, perklasifikavimas iš nesunkaus nusikaltimo į baudžiamąjį nusižengimą, kartu pašalinant galimybę įtariamiesiems tokiose bylose taikyti suėmimą (BPK 122 str. 8 d.). Taip pat iš baudžiamojo persekiojimo sferos buvo pašalintos 1–3 MGL vertės turto vagystės. Toks pakeitimas įsigaliojo nuo 2015 metų sausio 1 d.10 Pakeitimo įsigaliojimo metais įtariamųjų dėl vagysčių, lyginant su 2014 metais, sumažėjo daugiau nei 2000, nuo 7144 iki 4941 (30 proc.). Per šiuos metus ženkliai sumažėjo ne tik bendras įtariamųjų skaičius (12,5 proc.), bet ir (dar ženkliau) bendras įtariamųjų, kuriems taikytas suėmimas, skaičius (27 proc.). Suimtųjų skaičiaus sumažėjimą bent iš dalies galima būtų sieti su vagysčių klasifikacijos pakeitimais, kadangi nors 3–5 MGL vertės turto vagystės ir yra nedidelio pa-

⁷ IRD ataskaita ITĮ-30.

⁸ Taip sutapo, kad tais metais beveik identišku skaičiumi (1700) padidėjo ir bendras įtariamųjų skaičius Lietuvoje.

⁹ Pagal 2014–2015 metais galiojusį reguliavimą tai sudarė 38–114 EUR.

¹⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 190 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2014-12-31, Nr. 21142.

vojingumo nusikaltimai, kuriais įtariamiesiems asmenims suėmimą taikyti lyg ir būtų nelabai proporcinga, vis dėlto tokiems įtariamiesiems kai kuriais atvejais suėmimas būdavo taikomas, o esant dideliam vagysėių skaiėiui, suėmimų skaiėius taip pat susidarė palyginti nemažas. Mūsų kalbinti prokurorai nupasakojo vieną iš įtariamųjų vagystėmis tipaų, kuriam suėmimas, jų nuomone, būtų adekvati kardomoji priemonė – tai asocialus, narkotikus vartojantis asmuo, darantis palyginti smulkias vagystes serijomis, labai nedideliais intervalais (jų gali būti padaroma ir dešimtimis). Kalbintų prokurorų nuomone, be suėmimo, kitos priemonės tokio tipo asmenims nebūtų veiksmingos ir šių vagysėių serijų nenutrauktų: „*Jei neužkardysi ėia pat ir jo neišimsi, tai tie nusikaltimai tęsis be galo. Turi jį sustabdyti, kad jis nebeturėtų galimybės daryti*“ (Interviu P6 su prokuroru).

Taigi kriminalizacijos, dekriminalizacijos ar nusikaltimų klasifikacijos pakeitimai daro poveikį suėmimų daėnio statistikai. Būtų pernelyg drąsu ir nepagrįsta vien matematiškai teigti, kad mūsų teisėsauga suėmimą 2017 metais buvo linkusi taikyti beveik keturis kartus reėiau nei 2004 metais. Kita vertus, suėmimo taikymo statistinis pokytis, net ir atsižvelgiant į aptartus objektyvius veiksnius, yra ženklus ir stipriai signalizuoja apie suėmimo taikymo kultūrinius pokyėius, kuriuos galima patvirtinti ir konkretizuoti kitais mokslinio tyrimo metodais, pavyzdėiui, remiantis interviu su praktikais rezultatais, kuriuose matyti tiek bendrų vertinimų, tiek labai konkreėių praktikos pokyėių pavyzdėių. Konkreėius pavyzdėius aptarsime toliau. O bendro pobūdžio suėmimų praktikos vertinimai sutampa su statistinėmis tendencijomis. Daugelis kalbintų praktikų išsakė nuomonę, kad, žvelgiant iš pastarųjų dešimties metų perspektyvos, šiuo metu suėmimas taikomas gerokai reėiau. Teisėjų vertinimais, prokurorų prašymų taikyti suėmimą ne tik pateikiama kur kas mažiau, bet jie parengiami kokybiėkiau: „*Aš sakyėiau, kad siek tiek mažėjimą jauėiu. Kardinalaus tikrai ne, bet mažiau tokių neaiėkių, ginėytinų situacijų*“ (Interviu T6 su teisėju); „*Suėmimų mažiau, prokurorai mažiau kreipiasi, rimtesni pagrindai, nors pasitaiko neaiėkių, bet ten labiau tyrėjų, policijos spaudimas*“ (Interviu T1 su teisėju). Prokurorai savo ruožtu pasidalijo išpūdėiu, kad pastaraisiais metais prašymai taikyti suėmimą teismų yra vertinami grieėėiau: „*Tai taip, verėia prokurorus stengtis labiau argumentuoti, gilintis, daugiau duomenų teikti, stebėti praktiką, tiesiog tobulėti*“ (Interviu P5 su prokuroru).

Objektyvieji veiksniai, keičiantys suėmimo taikymo praktiką (ir teisinę kultūrą)

Kaip objektyvius veiksnius, kurie negalėjo neturėti reikšmės retesnio suėmimų taikymo tendencijai Lietuvoje, galima išskirti Lietuvos prisijungimą prie Europos arešto orderio (toliau – EAO) sistemos, taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktiką (pavienį, bet reikšmingą jos atvejį). Paminėtinas ir vienas iš baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimų, susijęs su skundų nagrinėjimo tvarka, kuris lėmė gan paradoksalių pokyčių praktikoje.

Remiantis mūsų atlikto teismų sprendimų dėl suėmimo taikymo anketa-vimo duomenimis¹¹ ir daugumos kalbintų praktikų liudijimais, Lietuvoje vy-raujantis suėmimo taikymo pagrindas yra rizika, kad įtariamasis bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo (BPK 122 straipsnio 1 dalies 1 p.).

Efektyvi įtariamųjų paieškos ir grąžinimo sistema turi mažiausiai dvejopą teigiamą poveikį – mažina riziką, kad įtariamieji bėgs, kadangi jie suvokia menką sėkmės tikimybę, antra – net ir įtariamajam nusprendus bėgti, jis dau-geliu atvejų anksčiau ar vėliau yra surandamas ir grąžinamas, ir teisingumo in-teresai dėl tokio bandymo pernelyg nenukenčia. Šie EAO sistemos privalumai sudaro prielaidas rečiau taikyti suėmimą, nes vis labiau iš asmeninės ir kolegų patirties įsitikindami EAO efektyvumu, prokurorai vis adekvačiau vertina įta-riamojo pabėgimo riziką ir rečiau prašo taikyti suėmimą šiuo pagrindu.

Štai vieno iš prokurorų nuomonė: *„Kur jis nubėgs, Europoje visada Europos arešto orderis galioja, tikrai teisėsauga dirba, taip, užtruksim su tyrimu, viskas tvarkoj, nebent yra kažkokia pajautrinta byla atsižvelgiant į nukentėjusiųjų in-teresus, <...> jeigu nėra specifikos, jinai būna retai, kad tie interesai savaime*

¹¹ Anketuoti 63 sprendimai skirti arba neskirti suėmimą, priimti 2014–2015 metais, bylose dėl vagysčių, išskyrus didelės vertės turto (BK 178 str. 1–2 dalys), narkotinių ar psichotropinių medžiagų platinimo ar disponavimo turint tikslą platinti, kai nėra didelio ar labai di-delio kiekio (BK 260 straipsnio 1 d.), nežymaus ar nesunkaus smurto ir terorizavimo (BK 138, 140, 145 straipsniai). Visų kategorijų bylose didžiausia dalis sprendimų suimti įta-riamuosius ar kaltinamuosius buvo motyvuoti rizika, kad asmuo bėgs ar slėpsis nuo bau-džiamojo teisingumo (dažnai kartu su pagrindu, kad asmuo darys naujus nusikaltimus, kuris buvo retesnis): bylose dėl vagysčių minėtas pagrindas nurodytas 93 proc. sprendimų, bylose dėl smurto – 78 proc. sprendimų, bylose dėl disponavimo narkotinėmis ar psicho-tropinėmis medžiagomis turint tikslą platinti – 88 proc.

reikalautų, kad va čia ir dabar ta byla vyktų. Bet iš principo nu ir kas, kur jis pabėgs – į trečiasias šalis reikia pinigų, jis ten vienišas, vizų reikia, kitos problemos, Europoj teisėsauga puikiai dirba, nu taip, užtruksime, dar galbūt metus, bet vis tiek surasime, senatis sustos, atsakomybės neišvengs <...> tas dingimas, pabėgimas ir neatvykimas į tyrimą man asmeniškai nėra jokia tragedija. Jeigu nėra nukentėjusiųjų specifinių interesų“ (Interviu P5 su prokuroru).

Bėglių paieškos ir susigrąžinimo problema reikšmingesnė nebent dėl įtariamųjų iš ne Europos Sąjungos valstybių ir gali būti bylose, kuriose padaryta žala yra menkesnė, nusikaltimo sunkumas nedidelis: „*Su tuo suranda – graži-na taip, bet vėlgi, ar išduoda, žiūrint kokia tai nusikalstama veika, kokia žala, ar yra išduodamas tas Europos arešto orderis. Ne kiekvienu kartu jis yra išduodamas“ (Interviu P13 su prokuroru). Kita vertus, jei nusikaltimo pavojingumas ir padaryta žala nedidelė, kyla klausimas, ar suėmimas būtų proporcinga priemonė mėginant neutralizuoti pabėgimo ar pasislėpimo riziką. Įdomu, kad prokurorai randa ir alternatyvių kelių, kaip susigrąžinti bėglį: „*Iš savo patirties galiu pasakyti, kad mes darom ir tokį dalyką, kad skambinam, bandom per giminaičius išaiškinti, kokios grėsmės yra, kad gal geriau jam pačiam parvažiuot, prisistatyt. Jei asmuo parvažiuoja, net jeigu aš ir turiu suėmimą už akių, tikrai žiūrim tolerantiškai, ir net jei ir buvo pažeistos kardamosios priemonės sąlygos, keičiu į švelnesnę – ne suėmimą. Jeigu jis parodė geranoriškumą, negaliu elgtis priešingai. Paprastai tada jau visas gražiai išjuda iki galo. Jau nedaro trukdymų, nedaro problemų“ (Ibid.).**

EŽTT sprendimai, kuriais buvo ginamas rungtyniškumo principas ir asmens teisė susipažinti su visa prokuroro teismui pateikta medžiaga, kuria grindžiamas prašymas skirti suėmimą ir jos pagrindu efektyviai gintis, taip pat turėjo reikšmės mažinant suėmimų kiekį¹². Šių sprendimų įtaka Lietuvos baudžiamojoje justicijoje labiausiai pasijuto po to, kai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 2004 metų gruodžio 30 d. teismų praktikos apibendrinime suformulavo atitinkamas rekomendacijas¹³. 2015 metais įstatymų leidėjas BPK

¹² Pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Garcia Alva prieš Vokietiją*, 2001 m. vasario 13 d. sprendimas.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 50 patvirtinta „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą apibendrinimo apžvalga“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletėnis „Teismų praktika“*, 2005, Nr. 22. Taip pat žr.: Rimšelis 2005, p. 69–75.

121 straipsnio 2 dalyje įrašė atitinkamą įstatymo normą¹⁴, tik įtvirtinusią *status quo*. Praktika šia linkme buvo pasikeitusi prieš beveik 10 metų iki šių pataisų įsigaliojimo (Interviu P5 su prokuroru).

Rungtyniškumo principo sustiprinimas sprendžiant dėl kardomųjų priemonių net keliais aspektais stabdo sprendimų dėl suėmimo priėmimo procesą. Taip sudaromos geresnės galimybės įtariamajam ir jo gynėjui ginčyti argumentus, kuriais prokuroras grindžia suėmimo pagrindus, taip pat didinamas sprendimų skaidrumas ir atsakomybė už juos. Šalių lygybė tampa ir reikšmingu baudžiamojo persekiojimo taktikos veiksniumi. Prokurorams tenka spręsti dilemą, ar tikrai būtina ir verta siekti įtariamą suėmimo ir jam atskleisti byloje surinktus duomenis, kurie galėtų pagrįsti suėmimo pagrindus (iš kurių, be to, būtų matyti, kokie tyrimo veiksmai buvo daromi), ar geriau palikti įtariamąjį laisvėje, išsaugant tyrimo duomenų slaptumą. Pasak vieno iš mūsų kalbintų prokurorų, ši dilema aktualiausia ir skatina susilaikyti nuo prašymų suimti įtariamąjį tuomet, kai pagrindai suimti nėra labai stipriai pagrįsti ir prokuroras nėra tikras, kad teismas tikrai tenkintų prašymą skirti suėmimą (Ibid.).

Tuo pačiu minėtu 2015 metų BPK pakeitimu buvo nustatyta, kad skundus dėl suėmimo skyrimo ar pratęsimo nagrinėja ne vienas aukštesniojo teismo teisėjas, bet teisėjų kolegija. Ši nuostata įstatymo projekte atsirado svarstymų Seimo komitete metu, tad parengiamuosiuose dokumentuose jos motyvų nėra nurodyta. Šiaip ar taip, gyvenimas parodė, kad ši nuostata taip pat šiek tiek sušvelnino vyraujančią praktiką tokiu būdu, kurį iš anksto būtų buvę sunku numatyti: „Yra teisėjai – „vanagai“ ir teisėjai – „balandžiai“. Ironiška, kad kai buvo sudarytos trijų teisėjų kolegijos, o pas mus skyriuje per mažai žmonių (jei visi po tris skirsim suėmimus, negalėsime apeliacijų nagrinėti), pas mus iš šonų sodina civilistus, kurių daugiau tokių „balandžių“. <...> Nors trijų kolegijų intencija buvo, kad sugriežtėtų paleidimas, dabar yra priešingai – pastebiu, kad civilistai linkę kritiškiau vertinti prokuroro pateikiamus duomenis“ (Interviu T6 su teisėju).

Ar galėjo vienu iš objektyvių suėmimo taikymo apimčių mažėjimo veiksniu būti švelnesnės kardomosios priemonės, kurios dažnai, bet, mano nuomone, nelabai pagrįstai, vadinamos alternatyviomis (suėmimui) kardomosiomis priemonėmis? Vargu. Naujos ir griežtumu artimiausios suėmimui kardomosios priemonės – intensyvios priežiūros (elektroninio monitoringo) – taikymui

¹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 121, 123, 125, 126, 127, 130, 131 ir 181 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2015-07-10, Nr. 11239.

buvo techniškai pasirengta tik 2016 metų balandį. Pasak kalbintų prokurorų, šios priemonės taikymas techniškai sudėtingas, dėl to jie nėra linkę ją taikyti tyrimo pradžioje, kai itin spaudžia 48 val. sulaikymo terminas (Interviu P3 su prokuroru). Be to, šios kardomosios priemonės procesinis efektyvumas toli gražu neprilygsta suėmimo efektyvumui, tad ją taikyti nėra labai daug prasmės. Dėl to intensyvios priežiūros taikymo galimybė nelabai mažina asmenų, kuriems paskiriamas suėmimas, skaičiaus, greičiau tarnauja tam, kad asmenys būtų anksčiau paleidžiami iš suėmimo.

Subjektyvieji suėmimo taikymo veiksniai

Sprendžiant kardomosios priemonės taikymo klausimą pareigūnų diskrecija yra labai plati ir, natūralu, jų teisinė kultūra turi didelę reikšmę suėmimo taikymo apimtims ir praktikoms. Atlikto tyrimo metu aptikome nemažai ryškių teisinės kultūros pokyčių pavyzdžių, kurie galėjo prisidėti prie to, kad Lietuvoje per pastaruosius 14 metų reikšmingai sumažėtų (perteklinio) suėmimo taikymo apimtys.

Aukšti suėmimo taikymo rodikliai savaime nebūtų problema, jei suėmimas būtų taikomas pakankamai apgalvotai ir pagrįstai. Ne suimtųjų asmenų skaičiaus mažinimas yra siektinas tikslas, bet sumažinti atvejų, kada suėmimas skiriamas be pakankamo pagrindo. Su daugelio Europos Sąjungos valstybių suėmimo taikymo praktikomis Lietuvai reikėtų lygintis ne kiekybiškai, ne statistiniais rodikliais, o kokybiškai, reikia stengtis pasiekti šiose valstybėse esantį teisinės kultūros lygį, kurį, tiesa, netiesiogiai atspindi kiekybiniai rodikliai.

Kokios teisinės kultūros ydos prisideda prie perteklinio suėmimo taikymo? Kokie pozityvūs kultūriniai pokyčiai buvo pastebėti mūsų tyrimo metu?

Viena iš galimų ydų – vienpusiškas rizikų, galinčių sudaryti pagrindą suėmimo taikymui, vertinimas, jų pervertinimas, tam tikras sprendimų priėmimo automatizmas, vadovavimasis stereotipais.

Pavyzdys galėtų būti dažniausiai įžvelgiamo suėmimo pagrindo – rizikos, kad įtariamasis bėgs, slėpsis nuo tyrimo ar teismo, motyvavimas tuo, kad įtariamasis turi ryšių užsienyje (yra dirbęs ir gyvenęs užsienyje, turi ten giminių, draugų). Taip pat tai, kad įtariamajam gresia reali laisvės atėmimo bausmė. Arba kad jis yra bėgęs praeityje. Tokia motyvacija turi logikos, tačiau minėtos aplinkybės neturėtų būti vertinamos vienpusiškai. Kaip nurodė kai kurie kalbinti praktikai,

reikia matyti ir kitą pusę – kad bėgimas nuo teisėsaugos yra didelis stresas, kurį ne kiekvienas gali atlaikyti ir jam pasiryžti, reikalauja organizuotumo, psichologinio tvirtumo ir pasiruošimo (kuo dažnas įtariamasis nepasižymi), tai kainuoja (tiek gyvenimas slapstantis, negalint visavertiškai įsilieti į socialinį gyvenimą, tiek grąžinimo į Lietuvą operacija), o turint galvoje EAO efektyvumą – bėgimas daugeliu atvejų pasmerktas nesėkmei ir garantuoja sugrąžinto įtariamojo suėmimą. Ankstesnio bėgimo patirtis dažnai gali atgrasyti įtariamąjį nuo bandymo tai pakartoti: *„Dažnai, jau kurie kelis kartus teisti asmenys, jie labai puikiai tą supranta, ką reiškia Europos arešto orderis, ką reiškia parsivežimas“* (Interviu P13 su prokuroru). Vienas kalbintų advokatų pasidalijo klientų, įtariamų dėl sunkių nusikaltimų, kuriems grėsė realus laisvės atėmimas, įžvalgomis: *„Jų argumentacija, kodėl nebėga, tokia, kad jie nemato prasmės, nes tai labai daug kainuoja, o pagal senaties terminus, kiek reiktų išbėgioti, jie neišgyventų, nes per daug brangu. Jų argumentacija, kad bet kokioje šalyje turi gyventi pogrindyje, o tai kainuoja labai daug pinigų“* (Interviu A1 su advokatu).

Dėl tų pačių priežasčių ir socialinių ryšių turėjimas Europos Sąjungoje neturėtų būti pernelyg sureikšminamas, kaip ir tokios aplinkybės kaip darbo ar išlaikytinių neturėjimas.

Gan vienpusiškų vertinimų gali pasitaikyti ir vertinant recidyvo riziką. Interviu metu pateiktoje vinjetėje buvome pateikę situaciją, kurioje nusikaltimo prieš dvejus metus jau teistas asmuo. Kai kurie mūsų interviu dalyviai itin daug reikšmės teikė įtariamojo ankstesnio teistumo faktui, ankstesnio nusikaltimo pobūdžiui, bet ne itin gilinosi į tai, kiek laiko yra praėję nuo ankstesnio nusikaltimo. Tačiau nemažai praktikų atkreipė dėmesį, kad metai ar daugiau nuo praėjusio nusikaltimo yra reikšmingas įtariamojo gyvenimo tarpsnis ir vienareikšmiškų vertinimų apie sistemingo recidyvo grėsmę daryti neleidžia. Juolab kad prognozė apie įtariamojo recidyvą turi būti nukreipta į labai artimą laikotarpį – tam laikotarpiui, kuriam gali būti skiriamas suėmimas, kitaip kalbėti apie suėmimo prevencinį pagrindą nebūtų pagrįsta. O, manytina, nedažnas įtariamasis ryžtųsi artimiausiu metu kartoti nusikaltimą po to, kai sulaukia teisėsaugos dėmesio ir įtarimų.

Faktas, kad šiomis įžvalgomis su mumis dalijosi praktikai, nuteikia optimistiškai ir leidžia manyti (statistinių rodiklių ir minėtų teisėjų ir prokurorų išsakytų bendrųjų vertinimų kontekste), kad kruopštesnio ir visapusiško procesinių rizikų vertinimo kultūra vis labiau įsigali Lietuvos teisėsaugoje.

Kalbėdami apie reėiausiai pasitaikantį suėmimo pagrindą – riziką, kad įtariamasis mėgins trukdyti procesui – mūsų pašnekovai konstatavo, kad ryškus praktikos pokytis vertinant šį pagrindą ir siaurinant jo taikymą jau yra įvykęs. Pastaraisiais metais teismuose reikalaujama labai konkrečių retrospektyvių duomenų, kurie pagrįstų trukdymo procesui riziką, o duomenys, kurie tik leistų prognozuoti tokį elgesį, nelaikomi pakankami. Nemažai prokurorų tokią praktiką laikė netgi pernelyg liberalia.

Kas skatina praktikus labiau gilintis, visapusiškiau žiūrėti į suėmimo taikymo pagrindus? Kodėl vis mažiau pasitaiko, kad pirmenybė būtų teikiama prievartos priemonei, kuri garantuoja didesnę proceso greitį (eliminuojant bet kokią riziką, kad asmuo neatvyktų), patogumą (įtariamasis visada „po ranka“), didesnę tyrimo sėkmės tikimybę (nes palaikytas suimtas įtariamasis ima kalbėti, be to, izoliuojamas nuo bendrininkų), galiausiai, kuri užtikrina, kad suimtas įtariamasis nedelsiant „gautų pamoką, sužinotų, kas yra kalėjimas“, kurios po teismo sprendimo jis gali ir negauti, nes teismai daugeliu atvejų neskiria realių laisvės atėmimo bausmių? Manytina, tai kintanėios teisinės kultūros rezultatas, kai asmens laisvė vis labiau suvokiama kaip vertybė. Paklausti, kas, jų nuomone, galėjo lemti suėmimo taikymo mažėjimo tendenciją, taip pat griežtesnę suėmimų kontrolę teismuose, nemažai interviu dalyvių išskyrė praktikų korpuso atsinaujinimą jaunais, aukštos kvalifikacijos ir europinių vertybių, EŽTT formuojamų standartų dvasia išsimokslinusiiais teisėjais, jų padėjėjais, prokurorais. Be to, buvo pažymėta, kad tam, kad praktikai visoje Lietuvoje sužinotų, priimtų ir susigyventų su naujais kultūriniais dalykais, tokiais kaip EŽTT nustatomi standartai, reikia laiko ir tai palaiptnui vyksta.

Pokyėiai vyksta ne tik teisėjų ir prokurorų, bet ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų teisinėje kultūroje. Policijos pareigūnų spaudimas prokurorams kreiptis dėl įtariamojo suėmimo nuo seno buvo teisinės praktikos faktas. *„Ta nematomoji pusė būna, kad ateina čia pas tave pusė policijos ir sako, kad jį reikia suimti, ir jie čia įrodinėja, kad mes čia galim tą, galim, žinom, kaip tą parodyti“* (Interviu P8 su prokuroru). *„Kartais būna taip, kad iš tikrųjų galbūt prokuroras nepriklausomas, bet iš policijos pusės būna taip, kad reikia eit, reikia [prašyti suėmimo – aut. past.]. <...> Būna kartais pasiduodi. <...> kad neliktum kaltas, kartais suveikia savišaugos instinktas“* (Interviu P18 su prokuroru). *„Klasika (tiesą pasakius, dabar jau tos klasikos yra mažiau, jeigu lygint net su kokiais dešimt metų atgal), kad [tyrėjai – aut. past.] praneša, kad yra sulaikytas žmogus,*

pareiškėtas įtarimas ir, aišku, kaip visą laiką, kad jis šiaip blogas žmogus ir mes norim suėmimo, o prokuroras yra pati blogiausia asmenybė, nes jis pasako, kad ne, nėra pagrindu, dirbkite kitaip. Aišku, šitoje situacijoje dabar jau turime labai didelių pasikeitimų <...> Ta situacija tikrai buvo, ir labai dažnai būdavo paprasčiausiai paprastą žmogų užsidarai ir tada dirbi, tai buvo paprastesnis būdas“ (Interviu P6 su prokuroru).

Taigi ikiteisminio tyrimo pareigūnų požiūrio ir darbo metodų pokyčiai taip pat prisideda prie retesnio suėmimų taikymo tendencijos.

Ne tik ikiteisminio tyrimo pareigūnų – prokurorų, bet ir prokurorų – teisėjų santykiai yra svarbi teisinės kultūros dalis, turinti reikšmės sprendimų priėmimo praktikai. Neprocesinis bendravimas kitais, nei techniniai posėdžių laiko derinimo ar panašūs, klausimais prasilenkia su šalių lygybės, rungtyniškumo principu. 2015 metais įdiegus informacinę baudžiamojo proceso sistemą (IBPS), kuri leidžia elektroniniu būdu perduoti bylos dokumentus, poreikio ir progų prokurorams tiesiogiai kontaktuoti su ikiteisminio tyrimo teisėjais ženkliai sumažėjo¹⁵. Daugelis respondentų (tiek prokurorų, tiek teisėjų) teigė jokių papildomų (ekstraprocesinių) kontaktų kardomųjų priemonių skyrimo klausimais neturintys ir nesiekiantys, visus klausimus išsprendžiantys posėdžių metu. Tik pora respondentų (prokuroras ir teisėjas, abu iš tos pačios nedidelės apylinkės) pripažino, kad vis dar pasitaiko prokurorui ir teisėjui ne posėdžio metu aptarti suėmimo taikymo perspektyvas ar bylos aplinkybes, neatskleistas įtariamajam: „Prokurorai kartais prieš tą posėdį kitąsyk pasako šiek tiek daugiau, negu yra parašyta ten, tarkim, pareiškime. Nu tokį foną papildo, kad labiau suprastum, pajustum tą situaciją. Nesgi praktiškai į teismą atneša tiek medžiagos, kiek gali susipažinti ir įtariamasis“ (Interviu T12 su teisėju). „Labai jaučiasi, tarkim, provincijoje, mažas miestelis, mažas rajonas, trys teisėjai, trys prokurorai, vis tiek yra tas bendravimas glaudesnis tarpusavyje, ir ten paprasčiau į tuos klausimus žiūrima, ten svarbus žodis „reikia“. O didžiuosiuose miestuose tas jaučiasi visiškai kitaip“ (Interviu P6 su prokuroru).

¹⁵ Respondentai mažesniuose miesteliuose išreiškė daugiau abejonių dėl IBPS reikalingumo, kadangi, esant nedideliame atstumui tarp teisėsaugos įstaigų, tiesioginis, o ne elektroninis kontaktavimas sukelia mažiau gaišaties: „IBPS veikia, bet mes ja nebuvom patenkinti, nesam ir turbūt nebūsim. Nei mes, nei policija. Šiaip gal dėl to, kad tas rajonas nėra labai didelis, ne tiek labai daug tyrėjų ir mūsų ne tiek daug, dėl kardomųjų bendraujam tiesiogiai“ (Interviu P18 su prokuroru).

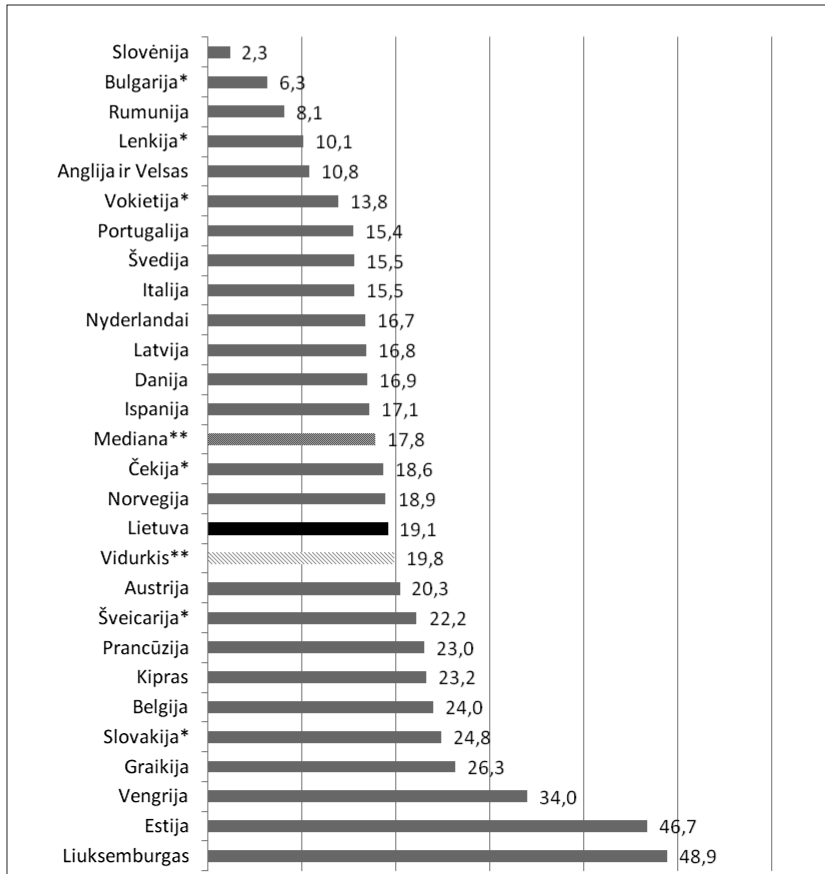
Suėmimo taikymo praktikos Lietuvoje Europinis kontekstas

Pokalbiai su pareigūnais ir advokatais atskleidė nemažai teisinės kultūros pozityvių pokyčių ženklų, rodančių vis didesnę pagarbą asmens laisvei ir proceso šalių lygiateisiškumui, vis artinančių Lietuvą prie europinėmis vertybėmis grįstų baudžiamojo proceso standartų. Šie ženklai ir statistika rodo, kad Lietuva per pastaruosius keliolika metų padarė didelę pažangą. Ar dar yra kur tobulėti?

Statistika rodo, kad, Lietuvoje sumažėjus įtariamųjų, kuriems taikytas suėmimas, beveik keturis kartus, pagal SPACE I skaičiuojamus rodiklius pavyko pasiekti Europos Sąjungos (įtraukiant ir Norvegiją su Šveicarija) valstybių vidurkį. Jei pasitenkintume tik tokia statistika, galėtume teigti, kad lyg ir esame vidutiniškai (3 pav.).

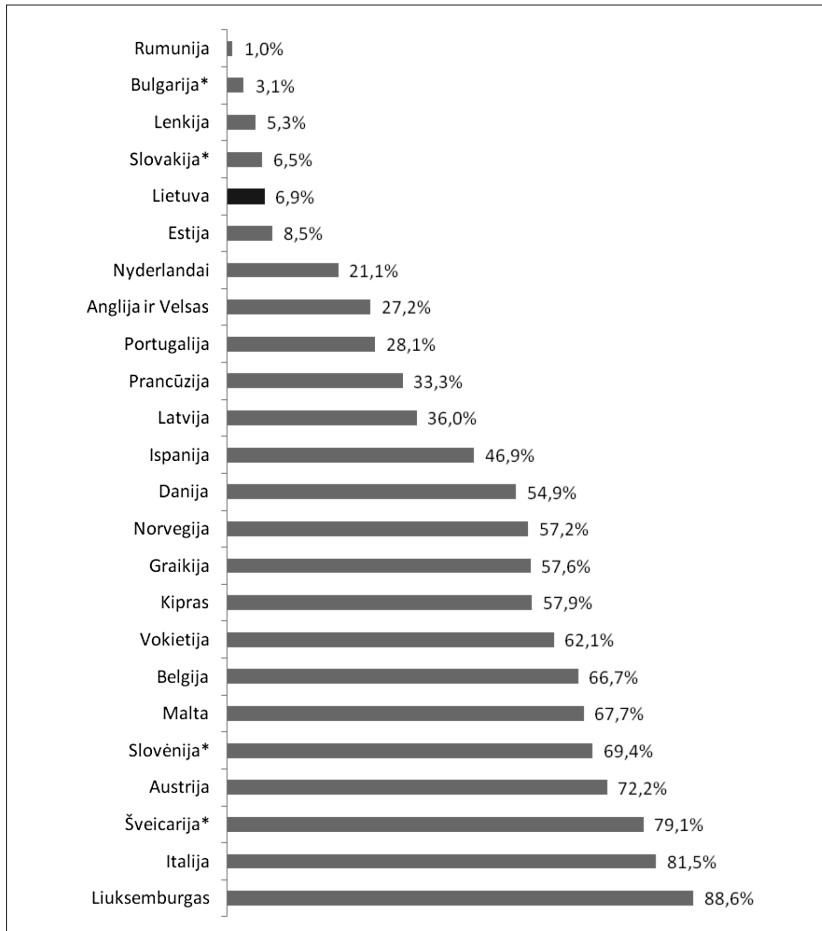
Tačiau neturėtume skubėti pasidžiaugti „pirmavimu“ prieš Liuksemburgą, Austriją, Belgiją, Kiprą, lygybe su Norvegija. Pirma pažvelkime į duomenis apie tai, kokią dalį tarp suimtųjų sudaro užsieniečiai (4 pav.).

Iš šio paveikslo matome, kad visose valstybėse (išskyrus Estiją), prieš kurias lyg ir „pirmaujame“, tarp suimtųjų užsieniečių dalis yra kur kas didesnė ar netgi dominuojanti. Užsieniečiai beveik visuomet turi socialinių ryšių užsienyje, yra mobilūs, neretai jų socialiniai ryšiai valstybėje, kurioje jie įtariamai padarę nusikaltimą, nėra stiprūs (žinoma, yra ir priešingų pavyzdžių), neretai neturi nuolatinės gyvenamosios vietos, tad žvelgiant iš suėmimo taikymo pagrindų perspektyvos, lyginant su šalies piliečiais, dažnai (tikrai ne visuomet) egzistuoja didesnė rizika, kad užsienietis įtariamasis gali bėgti ar pasislėpti nuo ikiteisminio tyrimo ar teismo. Tad, jeigu lygintume rodiklius iš šalių, kuriose tarp suimtųjų dominuoja užsieniečiai, su šalimis, kuriose dauguma suimtųjų yra savos šalies piliečiai, mes lygintume labai skirtingas situacijas ir toks lyginimas būtų nelabai prasmingas. Iš pateiktų duomenų galime matyti, kad lyginant apimtis, kuriomis taikomas suėmimas savo valstybės piliečiams, Lietuva nėra vidutiniokė, o kartu su Slovakija ir Estija užima prasčiausias pozicijas iš valstybių, kurių statistiką apžvelgiame. Tad statistika, kaip netiesioginis teisinės kardomųjų priemonių taikymo kultūros atspindys, rodo, kad dar yra nemažai erdvės tobulėti.

3 PAV. Asmenų, laikomų suimtų ikiteisminio tyrimo metu 2016 m. rugsėjo 1 d., skaičius 100 tūkst. gyventojų¹⁶

¹⁶ Histograma parengta remiantis Council of Europe, SPACE I 2016. 5 lentelės a) stulpelyje pateiktais duomenimis. * pažymėtų valstybių 2016 metų duomenys nėra pateikti, tad yra pateikiami 2015 metų duomenys. Vidurkis ir mediana apskaičiuoti iš šioje histogramoje pateiktų duomenų, o ne visų minėtoje lentelėje pateiktų duomenų. Siekiant į palyginimą įtraukti kultūriškai aktualias valstybes, įtrauktos tik Europos Sąjungos valstybės (taip pat Norvegija ir Šveicarija). Neįtraukti duomenys iš valstybių, kurios nėra pateikusios duomenų nei už 2016, nei už 2015 metus. Už pagalbą paruošiant 3–4 paveikslus dėkoju Dainiui Nauburaičiui, Lietuvos teisės institute atlikusiam teisės studento praktiką.

4 PAV. Asmenų, neturinčių kalinančios valstybės pilietybės, dalis tarp visų suimtųjų ikiteisminiame tyrime¹⁷

¹⁷ Histograma parengta remiantis *Council of Europe, SPACE I 2016 4 lentelės 6) stulpelio ir 5 lentelės a) stulpelyje pateiktais duomenimis*. * pažymėtų valstybių 2016 metų duomenys nėra pateikti, tad yra pateikiami 2015 metų duomenys.

Apibendrinimas

Suėmimo taikymo iktteisminiame tyrime kultūra per pastaruosius beveik penkiolika metų Lietuvoje padarė ženklų poslinkį link EŽTT formuojamais pagarbos asmens laisvei, teisei į gynybą, proceso rungtyniškumo standartais grįstos kultūros, link baudžiamojo persekiojimo vykdymo vengiant naudoti prievartą (suėmimą). Kultūriniai pokyčiai vyksta ne iškart ir ne visoje šalyje vienu metu, tam reikia laiko.

Bene reikšmingiausios objektyvios aplinkybės, katalizavusios pokyčius praktikoje, buvo efektyviai veikianti EAO sistema ir EŽTT pastangos (lydimos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir vėliau žemesnių teismų pastangų) užtikrinti rungtyniškumo laikymąsi nagrinėjant suėmimo taikymo klausimą.

Tolimesnė praktikos tobulinimo perspektyva pirmiausia sietina su praktikų profesinės kultūros raida: susilaikymu nuo profesinio komforto siekio įtariamojo laisvės sąskaita, visapusišku ir kritišku pagrindų taikyti suėmimą vertinimu bei atsparumu neformaliai spaudimui priimti nevisiškai pagrįstus sprendimus taikyti procesinę prievartą. Šiai raidai sudaro prielaidas tiek dabartinių darbuotojų kvalifikacijos kėlimas, tiek personalo papildymas kvalifikuotais, europinių žmogaus teisių apsaugos standartų dvasia išugdytais teisėsaugos pareigūnais.

Literatūra

I. Norminiai teisės aktai

- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 46-0.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 190 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2014-12-31, Nr. 21142.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47, 176, 220, 221, 272, 273, 281, 284 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2015-07-10, Nr. 11240.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47, 176, 220, 221, 272, 273, 281, 284 straipsnių pakeitimo įstatymo Nr. XII-1871 9 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2016-03-25, Nr. 6428.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 121, 123, 125, 126, 127, 130, 131 ir 181 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2015-07-10, Nr. 11239.

II. Mokslinė literatūra

- Bikelis S., Pajaujis V. 2017, DETOUR – Towards Pre-trial Detention as Ultima Ratio, 2nd Lithuanian Report on Experts Interviews. Prieiga per internetą: <<http://www.irks.at/detour/Uploads/LT%202nd%20Report%20final%20f2.pdf>>.
- Hammerschick W., Morgenstern Ch., Bikelis S., Boone M., Durnescu I., Jonckheere A., Lindeman J., Maes E., Rogan M. 2017, DETOUR - Towards Pre-trial Detention as Ultima Ratio, Comparative Report, Vienna, December 2017. Prieiga per internetą: <<http://www.irks.at/detour/publications.html>>.
- Rimšelis E. 2005, 'Ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimas teismui skiriant kardomąsias priemones', *Jurisprudencija*, Nr. 75(67), p. 69–75.

III. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

- Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. vasario 13 d. sprendimas *Garcia Alva prieš Vokietiją* byloje Nr. 23541/94. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/en-g?i=001-59208>>.

IV. Kiti šaltiniai

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 50 patvirtinta „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą apibendrinimo apžvalga“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis* „Teismų praktika“, 2005, Nr. 22.
- Informatikos ir ryšių departamento prie VRM ataskaitos „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu (ITĮ-30)“ (2004-2017).
- Tyrimo DETOUR metu atlikti interviu su advokatais, prokurorais, teisėjais.

Trends in Pre-Trial Detention Practices in Lithuania: Perspectives of Legal Culture

Skirmantas Bikelis

Summary

This article presents some of the results from the research project “DETOUR: Towards Pre-Trial Detention as Ultima Ratio,” funded by the European Commission (2016–2017), where the author of the article, together with his colleague V. Pajaujis from the Law Institute of Lithuania, as well as project partners from Austria, Germany, Ireland, Belgium, the Netherlands and Romania, addressed the legal, procedural-structural and legal-cultural particularities in different countries that might be the roots of the

different practices in pre-trial investigation when deciding on coercive measures for suspects. The research was particularly focused on the views and attitudes of the practitioners: judges, prosecutors, defense lawyers. Multiple semistructural interviews (no less than 35 per project partner), and four international events with the practitioners' participation, have been carried out during the project.

First, the article presents and discusses the dynamics of statistics in pre-trial detention in Lithuania. Some factors that make impact on statistics that have no relation to the changes of the legal culture in pre-trial investigations are discussed. However, the author comes to the conclusion that even revised statistics indeed indicate a huge drop in the prevalence of pre-trial detention.

This assumption is further confirmed by the opinions of the respondents and by the particular instances of objective and subjective factors that might have impact on the downward trend in the application of pre-trial detention.

Among the objective factors, the positive experiences of the practitioners in the effective operation of the European arrest warrant have been noted. Also, the practice of the European Court of Human Rights, which emphasized the importance of the equality of parties and the adversarial principle in detention hearings, highly contributed to the elimination of ill-practices, whereas before and during the detention hearings prosecutors used to provide less information from files for the defense than for the judge.

The interviews with prosecutors and judges showed instances of a positive shift in attitudes from an orientation toward (or even an over-emphasis of) securing the proceedings to a reasonable balance between the interests of justice and the protection of human rights. It seems that this shift is closely connected with higher standards motivating pre-trial detention. Also, standards of professional contacts between the police and the prosecution, and between the prosecution and the judiciary, have reportedly risen quite substantially, especially in bigger cities.

Even though the Lithuanian justice system still employs more coercion in the pre-trial investigation (more detention) against suspects more than most of the European countries, the general outlook in this field is rather optimistic.

Keywords: detention, coercive measures in pre-trial investigation, legal culture, crime structure, liberty, adversarial process.